

М. Сібільов, член-кореспондент Академії правових наук України

Щодо «порад» господарників про актуалізацію предмета досліджень і викладання цивільного права

Останнім часом академік НАН України і Академії правових наук України В. К. Мамутов та завідувачка кафедри цивільного права і процесу Донецького університету О. Зверева виступили з низкою публікацій¹, в яких спробували висловити українським цивілістам поради щодо предмета досліджень і викладання цивільного права.

Висловлення рад, що базуються на аналізі конкретної діяльності колег, як у сфері наукових досліджень, так і у викладанні цивільного права — це нормальне явище і, безумовно, заслуговує на увагу. Але зміст зазначених публікацій не містить персоніфікованого аналізу ні конкретних цивілістичних досліджень, ні процесу викладання цивільного права. Такий нетиповий «жанр діяльності» потребує встановлення справжньої мети зазначених публікацій.

Ретельний аналіз змісту обох статей дає підстави стверджувати, що автори переслідують єдину мету, яка полягає в необхідності, на їх думку, «гармонізації» змісту чинного Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. за критерієм відповідності предмету, визначеному в його першій статті.

Суть цієї «гармонізації» полягає фактично в розробці нового ЦК, предметом якого мають бути лише відносини, в яких щонайменше однією стороною буде виступати громадянин. Причому автори зазначених статей стверджують, що є достатньо сил, щоб сформувати високопрофесійний колектив для вирішення цього завдання за кілька місяців, за умови, якщо цього разу робочу групу очолюватимуть фахівці з особистих прав громадян, а не люди, які не спеціалізувалися раніше в галузі цивільного права України².

¹ Див.: *Мамутов В., Зверева О.* Актуалізація предмета досліджень і викладання цивільного права // Вісн. АПРН України. — 2005. — № 4(43). — С. 94–99; *Валентин Мамутов, Олена Зверева.* Регулювання особистих немайнових і майнових відносин громадян у Цивільному кодексі України // Юрид. Україна. — 2007. — № 2. — С. 16–25.

² Див.: *Валентин Мамутов, Олена Зверева.* Регулювання особистих немайнових і майнових відносин громадян у Цивільному кодексі України. — С. 24.

Отже, В. К. Мамутов та О. Зверева вважають, що чинний ЦК регулює і ті відносини, які не повинні ним регулюватися (йдеться про відносини між юридичними особами. — *М. С.*), а тому його зміст суперечить вимогам ст. 1 ЦК.

Якщо це так, тоді й розробники ЦК, які працювали над ним десять років, і ті, хто здійснював його опрацювання як законопроекту, дійсно, не можуть вважатися професіоналами, а сам ЦК потребує переробки.

Але на чому ґрунтується позиція В. К. Мамутова та О. Зверєвої?

Автори публікацій вважають, що це пов'язано з новелізацією відносин, які регулюються цивільним законодавством (предмета цивільного права). Якщо у ст. 1 ЦК УРСР 1963 р. серед відносин, що регулювалися ним, на першому місці були майнові відносини, то згідно зі ст. 1 чинного ЦК цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини, тобто акцент зроблений на особистих немайнових відносинах. Напевно, вони поділяють думку Г. Л. Знаменського, який вважає, що оскільки прикметник «особисті» належить як до немайнових, так і до майнових відносин, то предметом цивільного права і є відносини, в яких щонайменше однією стороною виступає громадянин, а відносини неособистого характеру, в тому числі й підприємницькі відносини, мають бути виключені із ЦК¹. Така позиція може бути предметом наукової дискусії. Але ніяка дискусія з приводу предмета цивільного права В. К. Мамутову і О. Зверевій не потрібні. Вони просто стверджують, що оскільки винесення саме цих відносин, *особистих немайнових* (виділено мною. — *М. С.*), на перший план заперечень у цивілістичній літературі під час обговорення і введення в дію нового ЦК не викликало, то видається недоцільним зупинятися на предметі цивільного права². Виходить, місця для дискусії щодо предмета цивільного права немає, оскільки розробники ЦК й інші цивілісти поділяють думку з цього приводу, висловлену В. К. Мамутовим та О. Зверєвою.

Але це зовсім не так, а тому не треба видавати свої думки за позицію, що поділяють цивілісти.

Якими ж насправді були погляди розробників чинного ЦК на відносини, що регулюються цивільним законодавством?

Вони неодноразово висловлювалися ними як одноосібно, так і у співавторстві з колегами, що не були розробниками проекту ЦК в наукових публі-

¹ Знаменський Г. Хиби та вади ст. 1. Цивільного кодексу України // Право України. – 2006. – С. 90–91.

² Див.: Мамутов В., Зверева О. Актуалізація предмета досліджень і викладання цивільного права. – С. 94.

каціях і залишилися незмінними. Так, зазначалося, що суттєвим у концепції нового Цивільного кодексу України є визначення кола відносин, які ним регулюються. Загалом, підкреслювали О. А. Пушкін та О. Ф. Скакун, ні в кого не викликає сумнівів, що йтиметься про майнові і особисті відносини громадян та організацій як фізичних і юридичних осіб, що ґрунтуються на автономії та юридичній рівності. Саме ці відносини зберігають своє самостійне й незалежне від держави значення і разом з їх учасниками утворюють ту спільноту, яку звичайно називають громадянським суспільством.

Безперечно, підкреслюють далі співавтори, головними у структурі цих відносин є **майнові відносини**, хоча не можна недооцінювати й особистих відносин.

І нарешті, вони зазначають, що загальноновизнаним нині є те, що майнові відносини за участю громадян (осіб фізичних) та організацій (осіб юридичних), хоч би в яких сферах суспільного життя вони не склалися (на виробництві, при обміні чи споживанні, в інтелектуальній чи трудовій діяльності, в сім'ї, у задоволенні житлових проблем, використанні природних ресурсів тощо), становлять суть цивільних відносин, що є основою життя їх учасників як членів громадянського суспільства¹.

Ця ж позиція висловлена і в узагальнюючій монографії, підготовленій розробниками нового Цивільного кодексу України².

Таким чином, розробники нового ЦК, визначаючи коло відносин, що регулюються цивільним законодавством, вели мову про цивільні відносини, які розглядалися ними як такі, що існують об'єктивно, а їх зв'язок із законодавством має будуватися на визнанні первісності цих відносин. Структурними елементами цивільних відносин визнавалися майнові та особисті немайнові відносини, що ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. До таких включалися і відносини, які складаються у сфері підприємництва. Головними у структурі цих відносин визнавалися саме майнові. Нарешті, розробники нового ЦК виходили з того, що всі майнові відносини як складова цивільних відносин мають регулюватися цивільним законодавством.

Слід ще раз підкреслити, що таке ставлення розробників нового ЦК до кола відносин, які регулюються цивільним законодавством, було незмінним. Воно знайшло своє відбиття не лише у проекті ЦК від 25 серп-

¹ Див.: *Олександр Пушкін, Ольга Скакун*. Концепція нового Цивільного кодексу України // *Укр. право*. – 1997. – № 1. – С. 12.

² *Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. проф. А. Довгєрта*. – К., 2000. – С. 20–21.

ня 1996 р.¹, підготовленого на перше читання до Верховної Ради України і прийнятого нею в першому читанні 5 червня 1997 р. (як неправильно стверджують В. К. Мамутов та О. Зверева), а й у проекті ЦК, прийнятому Верховною Радою України 8 червня 2000 р. у другому читанні. Отже, розробники проекту ЦК, на відміну від тверджень В. К. Мамутова та О. Зверевої, ніякої зміни акцентів у колі відносин, що регулюються цивільним законодавством, не здійснювали.

Наукове доопрацювання проекту ЦК, після прийняття його у другому читанні, за рішенням Тимчасової спеціальної комісії, створеної Верховною Радою України третього скликання, здійснювала особисто З. В. Ромовська, яка була однією з його розробників².

У результаті наукового доопрацювання, зазначає З. В. Ромовська, у проекті Цивільного кодексу, поданому на третє читання, особисті немайнові відносини були поставлені на перше місце³. У такій редакції перші три Книги чинного ЦК були прийняті Верховною Радою України 21 червня 2001 р.

Чим же керувалася при цьому З. В. Ромовська? Вона пов'язує це з двома чинниками. По-перше, Конституція України від 28 червня 1996 р. у ст. 3 проголосила людину, її життя, здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпеку найвищою соціальною цінністю. По-друге, включенням до проекту ЦК окремої Книги «Особисті немайнові права фізичної особи», що передує Книзі, в якій регламентуються майнові права (право власності та інші речові права). Такий підхід узгоджується, підкреслює З. В. Ромовська, як із духом Конституції України, так і зі ст. 3 ЦК, у якій серед загальних засад цивільного законодавства перше місце посідає неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини⁴.

З цим, на мою думку, в цілому можна погодитись, але слід прислухатись і до пропозиції Р. О. Стефанчука щодо удосконалення ст. 1 ЦК⁵.

¹ Див.: *Валентин Мамутов, Олена Зверева*. Регулювання особистих немайнових і майнових відносин громадян у Цивільному кодексі України. – С. 20.

² Сутність наукового доопрацювання проекту ЦК одним із його розробників, у результаті якого зникли повністю дві Книги (Сімейне та Міжнародне приватне право) – це окрема тема, яка, сподіваюсь, ще стане предметом самостійного дослідження. Лише зазначу, що після наукового доопрацювання проекту ЦК розробники у повному складі вже не обговорювали його зміст.

³ Див.: *Ромовська Зорислава*. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс: Підручник. – К., 2005. – С. 170.

⁴ Там само. – С. 170–171.

⁵ Див.: *Стефанчук Р. О.* Загальнотеоретичні проблеми поняття та системи особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві України. – Хмельницький, 2006. – С. 71.

Справедливо і обґрунтовано критикуючи позицію Г. Л. Знаменського стосовно ролі прикметника «особисті» у ст. 1 чинного ЦК та ролі лінгвістики в тлумаченні положень чинного законодавства, Р. О. Стефанчук переконливо доводить необхідність зміни редакції ст. 1 ЦК при збереженні існуючого в ній місця розміщення особистих та майнових відносин.

Виникає запитання, що змінилося від того, що у ст. 1 проекту ЦК, поданого на третє читання, особисті немайнові відносини були поставлені на перше місце, а майнові відносини — на друге?

Така зміна пріоритетів, вказує З. В. Ромовська, не означає применшення ролі майнових відносин у житті окремої людини і суспільства загалом. Однак незаперечним є те, що відносини та правові норми, які сприяють фізичному й духовному формуванню людини, мають передувати відносинам та правовим нормам, що формують її як власника, як підприємця чи сторону у договорі. Особисті відносини, підкреслює З. В. Ромовська, якщо висловитися образно, обслуговують душу, тоді як тіло — майнові потреби людини — обслуговують відносини майнові. І нарешті, вона зазначає, що особисті немайнові та майнові відносини — два окремих види цивільних відносин¹.

Як бачимо, і авторка змін до ст. 1 проекту ЦК З. В. Ромовська не вказує на те, що зміна місця розміщення особистих немайнових та майнових відносин, які регулюються цивільним законодавством, у чинному ЦК України, змінила предмет цивільного права, обмеживши його відносинами, у яких щонайменше однією стороною виступає фізична особа.

Отже, позиція, висловлена В. К. Мамутовим та О. Звереву, є лише їхньою позицією, на підтвердження якої не наведено жодного аргументу. Саме тому необґрунтованим є їх твердження про те, що зміст ЦК не відповідає вимогам ст. 1 цього Кодексу, що цивільним законодавством мають регулюватися лише відносини, у яких щонайменше однією зі сторін виступає громадянин. Зрозуміло, за таких обставин, немає підстав для «гармонізації» чинного ЦК України, а ймовірний високопрофесійний авторський колектив, що мав бути сформований за пропозицією В. К. Мамутова та О. Звереві, може відпочивати.

Шкода, що треба витратити час на те, щоб доводити необґрунтованість положень, висловлених В. К. Мамутовим та О. Звереву, стосовно предмета цивільного права, які видаються ними як такі, що не підлягають обговоренню.

Оскільки у зазначених публікаціях були висловлені міркування і з інших питань, слід і їх проаналізувати.

¹ Ромовська Зорислава. Українське цивільне право. – С. 171–172.

По-перше, В. К. Мамутова та О. Звереву дивує те, що в чинному ЦК відсутня фігура «громадянина», яка, на їхню думку, штучно та необґрунтовано замінена на «фізичну особу».

Розробники чинного ЦК неодноразово підкреслювали, що він розроблявся саме як кодекс приватного права, кодекс громадянського суспільства, в якому переважають не відносини вертикальної підпорядкованості, а горизонтальні зв'язки між юридично рівноправними партнерами. Головною дійовою особою у таких відносинах виступає **людина-власник**. А отже, цивільно-правові відносини у громадянському суспільстві мають бути сферою, вільною від безпосереднього державного впливу. Роль держави зводиться лише до встановлення «правил гри», яких зобов'язані дотримувати учасники цих відносин¹.

Ось чому саме **людина** як учасник цивільних відносин відповідно до ст. 24 ЦК вважається **фізичною особою**. Цим визначенням підкреслюється природний характер правосуб'єктності фізичної особи, як риси, що притаманна людині від народження. Крім того, цей термін підкреслює те, що людина існує реально, фізично, як витвір природи, на відміну від юридичної особи, яка є витвором закону².

На незбіг конституційних статусів **людини** і **громадянина** звертають увагу і українські конституціоналісти. Так, В. Шаповал та Т. Шаповал зазначають, зокрема, що конституційні статуси людини і громадянина перебувають у зв'язку, обумовленому співвідношенням понять людини і громадянина. Конституційний статус людини щодо відповідного статусу громадянина є вихідним. Таке значення статусу людини зумовлено сутністю прав людини, трактованих як природна за походженням реалія, що визначає саме існування індивіда. При цьому кожний громадянин є водночас людиною. З іншого боку, не кожна людина є громадянином конкретної або взагалі будь-якої держави. І, нарешті, зазначені дослідники підкреслюють, що **юридична категорія людина** пов'язана з поняттям **фізичної особи** (виділено мною. — М. С.), адже фізична особа — це насамперед людина (індивід), що виступає учасником правовідносин. Утім поняття фізичної особи не зведено лише до відповідного трактування людини. Воно так само засвідчує правосуб'єктність громадян та іноземців³.

З урахуванням цього не можна погодитися з думкою В. К. Мамутова та О. Звереві, що Конституція України не знає такого поняття, як «фізична

¹ Кодифікація приватного (цивільного) права України. — С. 19.

² Цивільний кодекс України. Постатейний коментар: У 2 ч. / Кер. авт. кол. та відп. ред.: проф. А. С. Довгерт, проф. Н. С. Кузнецова. — К., 2005. — Ч. 1. — С. 34.

³ Шаповал В., Шаповал Т. Загальні характеристики конституційних статусів людини і громадянина в Україні // Право України. — 2006. — № 7. — С. 47.

особа», адже саме **людина** як учасник цивільних відносин і **вважається фізичною особою**. Саме **людина**, як уже зазначалося, визнається у ст. 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає саме перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Як не прикро це робити, але треба вказати, що В. К. Мамутов та О. Зверева, розуміючи слабкість своєї позиції, пішли навіть на те, щоб стверджувати, що розробники начебто замінили фізичною особою поняття **людини** і громадянина¹.

Незрозуміло, на кого розраховано твердження В. К. Мамутова та О. Зверевої про те, що у новому підручнику з цивільного права було зазначено, що учасниками особистих немайнових відносин і майнових відносин **за ЦК 2003 р.** (виділено мною. — М. С.) виступають у першу чергу громадяни². При цьому автори посилаються на Підручник з цивільного права України за редакцією професорів О. В. Дзери та Н. С. Кузнецової, що вийшов друком у **2002 р.** На момент підписання цього підручника до друку (**2 вересня 2002 р.**) було лише відомо, що стосовно ЦК, прийнятого Верховною Радою України в цілому у третьому читанні 29 листопада 2001 р., Президент України скористався правом veto і 13 лютого 2002 р. ЦК було повернуто Верховній Раді України на доопрацювання. Про це й повідомляється у передмові до підручника. Далі у передмові зазначається, що у підручнику аналізується як нині чинний Цивільний кодекс УРСР 1963 р., так і новий кодекс, прийнятий у третьому читанні 29 листопада 2001 р. Ніякої згадки ні у передмові, ні на с. 87 підручника, на яку посилаються В. К. Мамутов та О. Зверева, про ЦК 2003 р. немає. Такої згадки і не могло бути 2 вересня 2002 р.

Але про що ж по суті йдеться на с. 87 зазначеного підручника? Дійсно, глава 8 називається «Громадяни як суб'єкти цивільного права». Так і має бути, адже до 1 січня 2004 р. чинним був ЦК 1963 р.! Дійсно, в абзаці першому вказується, що учасниками майнових та немайнових відносин, що регулюються цивільним правом, виступають у першу чергу громадяни.

У другому ж абзаці на цій же сторінці підручника вказується: «Разом з тим слід звернути увагу на те, що **за новим ЦК України (ст. 2) учас-**

¹ Див.: *Валентин Мамутов, Олена Зверева*. Регулювання особистих немайнових і майнових відносин громадян у Цивільному кодексі України. — С. 17.

² Там само. — С. 16–17.

ником цивільних відносин визнаються фізичні особи. Зміст поняття «фізична особа» розкривається у ст. 24 цього Кодексу, за якою людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою. Таким чином, у новому ЦК України підкреслюється, що громадянство як правовий зв'язок між фізичною особою і державою у цивільних відносинах не має визначального характеру і всі фізичні особи незалежно від громадянства аріогі можуть брати участь у цивільних відносинах...»

Але цей абзац В. К. Мамутов та О. Зверева не бачили або не захотіли побачити! Щоб там не було, але наведене, безумовно, свідчить про характер та стиль досліджень зазначених авторів, що аналізуються.

Нарешті, слід навести і думку російських професорів-цивілістів С. М. Корнеєва та О. Є. Шерстобитова з приводу того, що гл. 3 чинного ЦК Російської Федерації має подвійне найменування «Громадяни (Фізичні особи)».

Здається, зауважують вони, що таке подвійне визначення одного й того ж явища пояснюється бажанням законодавця не відмовлятися від традиційного, звичного слововживання. Враховуючи міжнародний досвід, можна припустити, що в майбутньому і наше законодавство при визначенні індивідуальних суб'єктів права перейде на єдине словосполучення — «фізичні особи»¹.

По-друге, В. К. Мамутов та О. Зверева значну увагу приділили невідповідності чинного ЦК України ані за структурою, ані за змістом Цивільному кодексу Франції (Кодексу Наполеона), хоча концепція проекту ЦК, як вони стверджують, представлялася громадськості як така, що відповідає Кодексу Наполеона. При цьому автори знову не наводять жодних посилань на концепцію ЦК. Не можна ж прийняти як підтвердження їх позиції посилання на виступ «...одного з розробників проекту ЦК на конференції, що відбувалася за участю перших осіб держави 04. 03. 1999 р. у Пущі Озерній»².

Відомо, що концептуальні засади проекту ЦК неодноразово висвітлювалися розробниками як в окремих публікаціях³, так і в узагальнюючій

¹ Гражданское право: В 4 т. Т. 1. Общая часть: Учебник / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2004. – С. 140.

² Мамутов Валентин, Зверева Олена. Регулювання особистих немайнових і майнових відносин громадян у Цивільному кодексі України. – С. 18.

³ Див.: *Анатолій Довгерт*. Концепция и структура проекта нового Гражданского кодекса Украины // Основні напрями реформування цивільного права України: Зб. ст. та матер. – К., 1997. – С. 10–14; *Олександр Пушкін, Ольга Скакун*. Концепція нового Цивільного кодексу України. – С. 10–17.

монографії, підготовленій ними¹, але ніде в них немає посилання на те, що вона відповідає Цивільному кодексу Франції. Завжди наголошувалося, що проект ЦК побудований за традиційною для України пандектною системою, за якою побудовано Німецьке цивільне уложення. При цьому спеціально підкреслювалося, що враховуючи всі концептуальні положення проекту ЦК, новий зміст приватного права, крім звичайних для пандектної системи п'яти Книг («Загальна частина», «Речове право», «Зобов'язальне право», «Сімейне право», «Спадкове право»), включає ще три («Особисті немайнові права фізичних осіб», «Право інтелектуальної власності» та «Міжнародне приватне право»). Саме так і репрезентувалася структура проекту ЦК².

Кодекс же Наполеона, як відомо, побудовано за інституційною системою. Було б дивно за таких обставин, якщо б новий ЦК України мав би таку саму структуру, як і Кодекс Наполеона.

Безпідставними є дорікання розробникам проекту ЦК стосовно того, що, на відміну від Кодексу Наполеона, вони відмовилися від терміна «громадянин», але не відмовилися від фігури юридичної особи, якої немає в Кодексі Наполеона, а також у тому, що врешті-решт з ЦК була вилучена Книга «Сімейне право»³.

Не можу залишити ці дорікання без відповіді. Фахівці мають знати, що Цивільний кодекс Франції стосовно індивідуальних суб'єктів не вживає терміна «громадянин», а використовує терміни «француз» або «іноземець». Інколи в Кодексі Наполеона щодо індивідуальних суб'єктів вживаються й інші терміни, зокрема, «кожний», «приватна особа», «власник» «користувач».

Титул Ibis Кодексу Наполеона «Про французьке громадянство», що нараховує 112 статей, є результатом інкорпорації в текст ЦК Кодексу законів про громадянство, що був прийнятий Ордонансом № 45-244 від 19 жовтня 1945 р. і який зараз у вигляді окремого зводу законів не існує. Інкорпорація була здійснена у 1993 р. у відповідності із Законом № 99-933 від 22 липня 1993 р.⁴

Причини ж відсутності у Цивільному кодексі Франції фігури юридичної особи теж не є таємницею для фахівців. Як зазначає О. М. При-

¹ Кодифікація приватного (цивільного) права України. – С. 13–71.

² Там само. – С. 37–38.

³ Мамутов Валентин, Зверєва Олена. Регулювання особистих немайнових і майнових відносин громадян у Цивільному кодексі України. – С. 17–18.

⁴ Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер. с фр. В. Захватаева. – Киев, 2006. – С. 28.

сяжнюк, після Великої французької революції 1789 р. були заборонені створення та діяльність будь-яких об'єднань, що діяли як самостійні суб'єкти права. Цей крок був пов'язаний із побоюванням відродження корпорацій феодального права. Саме тому, зауважує він, у Французькому Цивільному кодексі 1804 р. і Французькому Торговельному кодексі 1807 р. були відсутні норми про юридичні особи. У 1878 р., продовжує О. М. Присяжнюк, рішенням Касаційного суду Франції юридичною особою було визнано повне товариство, а згодом й усі інші види торговельних товариств, за винятком «негласного товариства». У 1867 р. набрав чинності Закон «Про акціонерні товариства»; у 1901 р. — Закон «Про асоціації», а у 1925 р. — Закон «Про товариства з обмеженою відповідальністю», які мали статус юридичної особи. У 1966 р. діяльність усіх видів торговельних товариств, що визнані юридичними особами торговельного права, крім «негласних товариств», стала регулюватися єдиним законодавчим актом — Законом «Про торговельні товариства»¹.

На відміну від твердження В. К. Мамутова та О. Звереві, включення до проекту Цивільного кодексу України Книги «Сімейне право» обґрунтовувалося не посиланням на Кодекс Наполеона, а тим, що сімейні відносини за своєю суттю є приватними (цивільними) відносинами, які охоплюються предметом цивільного права².

Що ж до виключення з Цивільного кодексу Книги «Сімейне право», то всі розробники проекту ЦК (крім З. В. Ромовської) були категорично проти цього, що яскраво доводить відкритий лист розробників проекту ЦК³.

На жаль, це сталося не без участі В. К. Мамутова, про що свідчить те, що відповідь З. В. Ромовської на відкритий лист розробників проекту ЦК було надруковано саме в часописі «Економіка и право» Інституту економіко-правових досліджень НАН України (м. Донецьк), який очолює В. К. Мамутов⁴.

Ретельний аналіз зникнення з ЦК України Книги «Сімейне право» здійснено професором І. В. Жилінковою, яка правильно зазначає, що саме З. В. Ромовська доклала значних зусиль для того, щоб Книга «Сі-

¹ Гражданское и торговое право зарубежных государств: В 2 т. – Т. 1: Учебник / Отв. ред. Е. А. Васильев, А. С. Комаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М., 2004. – С. 134.

² Див.: *Анатолій Довгерт*. Система приватного права та структура проекту нового Цивільного кодексу України // Укр. право. – 1997. – № 1. – С. 29.

³ Юридичний вісник. – 2001. – № 46.

⁴ *Ромовська З. В.* Відкритий лист юридичній громадськості України // Економіка и право. – 2002. – № 2(3). – С. 131–135.

мейне право» була виключена з ЦК. Саме за пропозицією З. В. Ромовської та О. Ющика з численними порушеннями Регламенту Верховної Ради України було здійснено вилучення Книги «Сімейне право» з Цивільного кодексу України і прийняття поза його межами окремого Сімейного кодексу України¹.

По-третє, В. К. Мамутова та О. Звереву турбує, з одного боку, стан наукових досліджень цивілістів, а з другого — викладання цивільного права. Цивільно-правові дослідження і викладання цивільного права, на їх думку, доцільно було б сконцентрувати на особистих немайнових і майнових відносинах, хоча б однією зі сторін яких є громадянин. Зазначені автори при цьому великодушно дозволяють цивілістам зачіпати суміжні норми трудового і пенсійного права, що мають певну специфіку в загальному масиві названих відносин, та вивчати інститути загальної частини цивільного права стосовно окресленого ними предмета регулювання².

З урахуванням уже сказаного в цій статті про позицію В. К. Мамутова та О. Звереві щодо актуалізації предмета цивільного права, їх поради цивілістам, стосовно того, що і як досліджувати та вивчати, є зайвими. Хочу їх заспокоїти: проблемам досліджень відносин, якими вони так опікуються, цивілісти теж приділяють значну увагу. Достатньо лише згадати чисельні праці Р. О. Стефанчука, зокрема і його узагальнюючу монографію³. Хочу звернути увагу В. К. Мамутова та О. Звереві на те, що тільки у 2004–2006 рр. було захищено значну кількість кандидатських дисертацій, в яких досліджувалися відносини за участю фізичних осіб⁴.

¹ Жилінкова Ірина. Сімейний кодекс України: чергова агресія чи кроки щодо подальшого вдосконалення // Юрид. вісн. України. – 2007. – № 12(612). – С. 6–7.

² Мамутов Валентин, Зверева Олена. Актуалізація предмета досліджень і викладання цивільного права. – С. 98–99.

³ Див.: Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві України. – Хмельницький, 2007. – 626 с.

⁴ Йдеться, зокрема, про такі праці: Давидова Н. О. Цивільно-правова охорона особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування; Лічман Л. Г. Судовий захист прав і інтересів членів сім'ї власника житлового приміщення; Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення; Осетинська Г. А. Цивільно-правовий захист споживачів за законодавством України; Регурецька О. В. Охорона прав акціонерів у цивільному праві; Тарасенко Л. В. Цивільно-правова відповідальність за порушення грошових зобов'язань; Яновичка Г. Б. Відновлення майнових прав незаконно засуджених та реабілітованих громадян.

Щодо викладання цивільного права у В. К. Мамутова та О. Звереві теж не повинно бути тривоги: воно здійснюється у повній відповідності з належно затвердженими програмами курсу. Воно забезпечено сьогодні кваліфікованими фахівцями, новітніми підручниками та науково-практичними коментарями ЦК.

Чи означає це, що у цивілістів немає проблем? Безумовно, ні. Є проблеми, пов'язані і з необхідністю удосконалення чинного ЦК, і з характером та змістом наукових досліджень, і з сучасним викладанням цивільного права, але лежать вони не в площині, яка так безпідставно нав'язується В. К. Мамутовим та О. Звереві.

По-четверте, В. К. Мамутов та О. Зверева здійснюють диференціацію цивілістів за надуманими лініями, говорять про них у неприпустимій для науковців формі. Хіба допустимим є спосіб, за якого своїх колег вони характеризують, наприклад, так: «...деякі з них зовсім не хочуть займатися дослідженням актуальних, але достатньо складних проблем особистих відносин...»; «одні вважають за краще займатися давньоримським правом, другі — критикою робіт із господарського права, треті — квазітеоретичною еквілібристикою загальними дефініціями і термінами і лише частина займається тим, що висунуто на перший план»¹.

Чи припустимо стверджувати, правда у завуальованій формі, що очільники Робочої групи з розробки Цивільного кодексу були людьми, які не спеціалізувалися раніше в галузі цивільного права?

На мою думку, таке ставлення до колег є просто неприпустимим. Можна займати різні позиції в науці, можна критикувати один одного, але не можна принижувати людей.

Ті, хто займаються (за запропонованою В. К. Мамутовим та О. Зверевію термінологією) «давньоримським правом і квазітеоретичною еквілібристикою загальними дефініціями і термінами», критично оцінили погляди В. К. Мамутова щодо існування приватного права, начебто у межах публічного права і навели відповідні аргументи². Ті, хто «критикує роботи з господарського права», приділили значну увагу аналізу відповідних положень Господарського кодексу і навели числен-

¹ *Мамутов Валентин, Зверева Олена*. Регулювання особистих немайнових і майнових відносин громадян у Цивільному кодексі України. – С. 23.

² Див.: *Харитонов, С. Харитонова О.* До поняття про значення дихотомії «приватне право – публічне право» // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2000. – № 2(21). – С. 83–89; *Сібільов М.* Загальна характеристика сфери приватного права // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. – № 2 (25). – С. 123–134.

ні аргументи помилковості його положень стосовно, зокрема, юридичних осіб та права власності¹.

І наостанок. Коли я ретельно вивчав зазначені публікації В. К. Мамутова та О. Звереві, то певний час не міг позбавитися думки про те, що десь уже стикався з таким способом викладення матеріалів. І лише коли дійшов у цих публікаціях до поділу цивілістів на лінії: С. М. Братусь та О. С. Іоффе — В. П. Маслов, зрозумів у чому річ.

Я пригадав, як тридцять років тому ознайомився з однією з праць В. К. Мамутова². Стиль тодішньої роботи нічим не відрізняється від стилю статей В. К. Мамутова та О. Звереві, що аналізуються зараз. Пригадавши це, я пригадав і те, що два великих російських цивілісти, яких вже, на жаль, немає серед нас, Олімпіад Соломонович Іоффе та Октябрь Олексійович Красавчиков, дали відповідь В. К. Мамутову. Вона містилася в їхній статті «О критике науки и научности критики», що була опублікована у 1978 р. у Казахстані. У 2000 р. ця стаття була включена до вибраних творів О. С. Іоффе³.

Закінчується праця О. С. Іоффе та О. А. Красавчикова так: «Как литературное явление его брошюра интересна разве лишь тем, что рецепты, по которым она написана, выдаются за недостатки учения, против которого она обращена. В избавление от подобных наклонностей автор и впредь не будет обойден ни дружеским вниманием, ни товарищеской помощью. Но общий успех в этом полезном начинании зависит в первую очередь от него самого».

Я ж закінчу свою статтю так: перш ніж давати поради у такий спосіб цивілістам, напевно, треба дати раду собі.

¹ Див.: *Спасибо-Фатеева И., Шевченко Я.* Частные предприятия – ошибка ХК? // Юрид. практика. – 2007. – № 8. – С. 12–13; *Вони ж.* Обсуждаем противоречия между Гражданским и Хозяйственным кодексами Украины // Юрид. радник. – 2006. – № 4. – С. 97–101; *Спасибо-Фатеева И.* Види класифікації суб'єктів господарювання // Реалізація чинних Цивільного та Господарського кодексів України: проблеми та перспективи: Матер. наук.-практ. конф., 24. 11. 2005. – К., 2006. – С. 173–174; *Вона ж.* Деякі розсуди про юридичні особи та їх організаційно-правові форми // Право України. – 2007. – № 2. – С. 88–102; *Вона ж.* Некоторые противоречия в регулировании юридических лиц Гражданским и Хозяйственным кодексами Украины // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2004. – № 4. – С. 10–15.

² *Мамутов В. К.* О цивилистическом подходе к решению проблем правового регулирования хозяйственной деятельности: Препр. докл. Ин-та экономики пром-ти АН УССР. – Донецк, 1977. – С. 69.

³ Див.: *Иоффе О. С.* Избранные труды по гражданскому праву. – М., 2000. – С. 742–758.